

ГАРАНТІЇ ПРАВ СПАДКОЄМЦІВ У РАЗІ ПОКЛАДЕННЯ НА НИХ ЗАПОВІТОМ ОBOB'ЯЗКІВ НЕМАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ

Кірик А. Ю.,

аспірант кафедри цивільного права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID ID: 0000-0002-0729-5986

У статті досліджено питання покладення на спадкоємців за заповітом обов'язків немайнового характеру. Спадкові відносини – це здебільшого відносини майнового характеру, здійснювані спадкоємцями шляхом виконання прав і обов'язків із приводу залишених спадкодавцем матеріальних цінностей (квартир, землі, машин і т.д.). Та в цивільному законодавстві України передбачена норма щодо покладення на спадкоємців обов'язків немайнового характеру. Оскільки відповідно до ЦКУ до складу спадщини входять лише майнові обов'язки, тому спадкодавець, будучи позбавленим змоги передати спадкоємцям особисті немайнові права та обов'язки у спадщину, наділений правом зобов'язати спадкоємців вчинити дії немайнового характеру.

З'ясовано, що ще Закони XII таблиць містили положення про те, що в разі своєї смерті заповідач може розпоряджатися немайновими правами. У цьому контексті варто визнати, що думки тих авторів, які вважають, що заповіт являє собою не лише розпорядження майно, але й розпорядження іншими матеріальними або нематеріальними благами у разі смерті, є вдалими.

Встановлено, що покладення обов'язків немайнового характеру та обов'язків до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети, є окремими заповідальними розпорядженнями. Обґрунтована класифікація зобов'язань, які спрямовані на досягнення суспільно корисної мети, на майнові та немайнові. Запропоновано визначення поняття «суспільно корисна діяльність».

Визначено, що посмертні розпорядження немайнового характеру мають змішаний, майново-немайновий характер.

Встановлено, що гарантією прав спадкоємців, на яких покладено обов'язки до вчинення певних дій немайнового характеру, є те, що витрати на виконання цих обов'язків не мають перевищувати вартість спадкового майна, а отже, заповіт не буде мати юридичної сили, якщо не має хоча б одного майнового розпорядження.

Ключові слова: обов'язки немайнового характеру, заповідальне покладання, гарантії прав спадкоємців, спадкоємець, заповідач.

Постановка проблеми. Гарантії прав спадкоємців як система засобів, що встановлена державою і закріплена в нормативно-правових актах, покликані захистити права спадкоємців від їх незаконного порушення. Питання гарантування прав спадкоємців у процесі покладення на них заповітом обов'язків немайнового характеру ще не досліджувалась в Україні на належному рівні, а тому потребує ґрунтовного вивчення.

Окремі питання заповідальних покладань були об'єктом дослідження таких авторів, як І.А. Пучкова, В.І. Серебровський, В.М. Ігнатенко, Ю.Б. Гонгало, Ю.О. Заїка та Е.О. Рябоконт.

Мета статті – з'ясувати питання порядку та наслідків встановлення заповідального покладення в межах заповіту та дослідити сутність гарантій прав спадкоємців у процесі покладення на них обов'язків немайнового характеру.

Завдання дослідження – дослідити джерельну базу та визначити і запропонувати шляхи уникнення та вирішення проблем, що можуть виникнути у спадкоємців; надати висновки та рекомендації.

Виклад основного матеріалу. Поширена думка, що заповітом можна здійснювати лише майнові розпорядження, є помилковою, оскільки ще Закони XII таблиць, перше писане джерело Стародавнього Риму 451–450 до н. е., вже містили положення про те, що в разі своєї смерті заповідач може розпоряджатися не лише майновими правами, але й немайновими правами: «як хто розпорядиться на випадок своєї смерті щодо свого домашнього майна або стосовно опіки (над підвладними йому особами), так нехай те і буде непорушним (V. 3)» [1].

Цивільне законодавство України підтримує позицію, що заповіт представляє собою не лише розпорядження майном, але й розпорядження іншими матеріальними або нематеріальними благами.

Так, ст. 1240 Цивільного кодексу України передбачає, що заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема щодо розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання. Також ч. 2 ст. 1240 передбачає, що заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети [2].

Теоретики цивільного права часом поєднують покладення обов'язків щодо вчинення певних дій немайнового характеру та обов'язки до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети. Така помилка простежується і в «Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України», затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 [3], а також у п. 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. № 7 [4], в яких передбачено, що заповідач має право зобов'язати спадкоємців здійснити певні дії нематеріального характеру, зокрема розпорядження особистими паперами, визначення місця та форми ритуалу поховання, дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети.

Ст. 1240 ЦКУ чітко розділяє два окремих заповідальних розпорядження: зобов'язання спадкоємця щодо вчинення певних дій немайнового характеру (ч. 1); зобов'язання спадкоємця щодо вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети (ч. 2) [2].

Такий розподіл підтверджується тим, що розпорядження особистими паперами, визначення місця та форми ритуалу поховання не є діями, які спрямовані на досягнення суспільно корисної мети.

Крім того, якщо в ч. 1 ст. 1240 ЦК України міститься положення про немайновий характер дій, то ч. 2 вказаної норми такого застереження не має.

Таким чином, можна говорити про два окремих заповідальних розпорядження. Так ч. 2 ст. 1240 ЦК України має самостійний характер щодо ч. 1 ст. 1240 ЦК України і регулює заповідальне покладення як норма спеціальна.

Варто наголосити, що за ЦК УРСР 1963 року, а саме ст. 549 передбачалась можливість покладення на спадкоємця обов'язку виконати певні дії, які спрямовані виключно для суспільно корисної мети [5], вже за Цивільного кодексу України був розширений перелік, тепер на спадкоємця може покладатися обов'язок вчинення певних дій немайнового характеру, не спрямованих на досягнення суспільно корисної мети.

Відповідно до п. 2.7. «Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» до заповіту може бути включено розпорядження немайнового характеру (наприклад, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання заповідача, бажання призначити опіку над неповнолітнім, виконання дій, спрямованих на здійснення певної суспільно корисної мети тощо) [3], але ця норма не відповідає змісту ч. 2 ст. 1240 ЦКУ, оскільки такі заповідальні покладення, як, наприклад, надання премії найуспішнішому науковцю в певній сфері є вже зобов'язанням майнового характеру. Тому можна говорити про те, що дії, які спрямовані на досягнення суспільно корисної мети, класифікуються на:

- майнові (обов'язок видати написану книгу, організувати виставку і т.д.);
- немайнові (надавати бажаним доступ до бібліотеки, архівів, колекцій і т.д.).

Крім того, законодавець не дає визначення поняттю «суспільно корисна діяльність», тому пропонується визначити її як корисну для певного соціального кола осіб, держави або всього суспільства дія.

Цивільне законодавство зарубіжних країн до заповідального покладення немайнового характеру зараховує догляд за твариною заповідача. Тут немайновий компонент (догляд за твариною) доповнюється майновим обов'язком, оскільки тварина потребує відповідного догляду, лікування і харчування. У країнах Європи догляд за твариною померлого забезпечується за допомогою трасту. Тобто, якщо за заповітом особа залишає комусь певну суму і зобов'язує доглядати за твариною, це є просто моральним обов'язком, тому якби зазначена особа захотіла, вона могла би віддати тварину в притулок і використати гроші. Коли ж є траст, то особа вже має юридичне зобов'язання використовувати гроші для домашнього улюбленця заповідача.

В українському законодавстві не передбачено таких норм. Потрібно зазначити, що питання про догляд за тваринами після смерті власника є актуальним питанням у наш час. Можна визначити, що догляд за твариною заповідача має задовільнити суспільну потребу в гуманному ставленні до тварин, а отже, належить до зобов'язань, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети.

Якщо заповідальне покладення спрямоване на досягнення суспільно корисної мети, воно має відповідати певним ознакам:

- результат цього покладення має загальнокорисний характер;
- члени суспільства можуть користуватись ним чи сприймати його;
- має вважатись виконаним із точки зору того соціального кола чи суспільства, на яке спрямоване виконання;
- відсутній конкретний одержувач виконання.

За спрямованістю виконання суспільно корисної мети поділяють:

- спрямоване на визначене коло осіб (наприклад, надання права усім працівникам та студентам університету користуватись архівом заповідача);
- спрямоване на невизначене коло осіб (на усе суспільство, наприклад, надання права усім бажаючим ознайомлюватись з колекцією заповідача).

В юридичній літературі немає єдиної позиції щодо визначення характеру правовідносин, що виникають внаслідок накладення зобов'язання про здійснення певних заходів, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети. Прихильники однієї точки зору вважають, що покладення не є цивільним зобов'язанням, а лише зобов'язує спадкоємця вчиняти певні дії [6, с. 787; 7, с. 151]. Д. Ватман вважав, що, на відміну від легата, покладення не створює обов'язкових правовідносин між спадкоємцем та конкретною особою, а «лише зобов'язує спадкоємця використовувати майно, яке він отримав для досягнення спільно корисної мети» [8, с. 24]. На думку В.І. Серебровського, між спадкоємцем та іншою особою в процесі передачі немає зобов'язальних відносин, тому немає кредитора, який міг би вимагати виконання зобов'язання на його користь [9, с. 143].

Прихильники іншої точки зору зазначають, що правовідносини, що випливають із заповідального покладення, створюють обов'язки. В.М. Ігнатенко стверджує, що заповідальне покладення та заповідальний відказ носять зобов'язальний характер, а тому спадкоємець, який виступає боржником, зобов'язаний виконати їх належним чином. Таким чином, за заповідальним відказом вказуються і кредитор, і боржник, а за заповідальним покладенням вказується лише боржник, хоча в цьому випадку кредитор теж існує, проте це не чітко визначена особа, а будь-який суб'єкт, який зацікавлений у діях, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети [10, с. 18].

Аналогічну точку зору робить Ю.О. Заїка та Е.О. Рябоконець, які заявляють, заповідальний відказ і покладення – це вказівка спадкодавця, що встановлює обов'язок спадкоємця вжити заходів для досягнення спільної мети. Між спадкоємцем за заповітом, на якого покладено відповідне зобов'язання, та між особами, які мають право вимагати виконання на їх користь відповідного змісту, існують зобов'язальні відносини, в яких перший як боржник, а останні виступають кредиторами [11].

Варто наголосити, що вітчизняне цивільне законодавство не дає переліку осіб, які можуть вимагати виконання дій, які спрямовані на досягнення суспільно корисної мети, проте логічно припустити, що до них належать суб'єкти, які зацікавлені у виконанні такого розпорядження. Це може бути орган місцевого самоврядування, громадська організація або ініціативна група громадян.

Цивільний кодекс України не передбачає механізму, покликаного гарантувати виконання немайнових розпоряджень, що, по суті, може привести до їх ігнорування.

Щодо виконання нематеріальних зобов'язань, то такі розпорядження зазвичай стосуються питань, пов'язаних із похоронною процедурою спадкодавця, ритуалом поховання, виконанням необхідного догляду за місцями поховань спадкодавця, проведення поминок, роковин, розпорядження його особистими документами, рукописами, архівами тощо. Заповідач може зобов'язати спадкоємців здійснити форму похоронного ритуалу (відповідно до його релігії) чи процедуру погребіння (похорони чи кремація) у встановленому ним порядку, визначити місце його поховання [12].

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про поховання і похоронну справу» закріплено право громадян на висловлення волі щодо належного поводження з тілом після смерті. Таке волевиявлення може бути виражене у згоді чи незгоді на проведення патолого-анатомічного розтину, згоді чи незгоді на вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів, побажанні бути похованим у певному місці, за певними звичаями, поруч із раніше померлими родичами чи бути підданим кремації, дорученні виконати своє волевиявлення певній особі, іншому дорученні, що не суперечить законодавству [13].

Виконання розпоряджень про поводження з останками покійних громадян здійснюється в нашій країні на підставі дозволу держави в особі уповноважених органів або їхніх представників зробити поховання тіла в землю або його кремацію.

Слід зазначити, що посмертні розпорядження, які не стосуються майна померлої особи, мають не просто немайновий характер, а змішаний, майново-немайновий характер.

Причому може бути так, що майнова складова частина подібних розпоряджень переважає, а отже, виводить економічну складову частину реалізації такого розпорядження на передній план порівняно з фактичним заповітом.

У сучасному світі активно створюються приватні кладовища та крематорії, а також стають популярними нетрадиційні методи розпорядження останками померлих громадян, наприклад, шляхом заморожування, або запуск праху померлої особи в космос.

Для прикладу можна навести справу «In re JS (A Child) (Disposal of Body; Prospective Orders) [2016] EWHC 2859 (Fam)», в якій процедура криозамороження тіла коштувала 37 000 фунтів [14].

Чотирнадцятирічна дівчина, якій діагностували рідкісну форму раку, звернулася до Високого суду, тому що її батьки не дійшли згоди про те, що мало статися з її тілом після смерті. Її батьки були розлучені, і вона не мала особистих контактів із батьком протягом восьми років, проте бажала, щоб її тіло піддалось кріозамороженню.

Будучи законним представником своєї дитини, мати мала право ставитися до тіла дочки саме так, як вона хотіла, тобто заморожувати тіло. Однак мати не змогла виконати це розпорядження, оскільки ситуацію ускладнило те, що батько мав дати згоду на кріозамороження тіла дочки відповідно до чинного законодавства. Але дівчинка не хотіла, щоб батько знав про її смерть і протидіяв посмертному розпорядженню дочки.

Суд виніс рішення на користь дитини та встановив прецедент. Треба сказати, що за таких незвичних обставин справа вперше розглядалась англійським судом, що само по собі різко підвищило її теоретичну та практичну цінність. Суд постановив, що дитина, особливо в такій важкій життєвій ситуації, має право на те, щоб її бажання, яке, ймовірно, буде останнє, буде здійснено всіма відповідальними за це.

Сплачений термін перебування тіла дитини в танку з рідким азотом – 200 років. Розмір оплати кріопослуг становив 37 тисяч фунтів, які зі своїх накопичень надали дідусь і бабуся дитини.

Ще одним прикладом нетрадиційного методу розпорядження останками померлого є послуги компанії «Elysium Space» у США, яка пропонує інноваційну послугу: відправку урн із прахом у космос, щоб на найближчі кілька років вони стали б крихітними штучними супутниками землі. Така послуга має назву «Місячний меморіал», яка відправляє останки близьких на поверхню Місяця за ціною в 9 950 доларів [15].

Потрібно зазначити, що немайновий характер дії, що є змістом заповідального покладання, уявити досить складно. Майже будь-яка така дія за необхідністю буде включати в себе якийсь майновий елемент, що потребує, зокрема, витрат власних коштів виконавця покладання або використання ним будь-якого свого або чужого майна, оскільки навіть встановлення надгробного пам'ятника вимагає матеріальних затрат.

Гарантією прав спадкоємців, на яких покладено обов'язки до вчинення певних дій немайнового характеру, є те, що витрати на виконання цих обов'язків не мають перевищувати вартість спадкового майна, а отже, заповіт не буде мати юридичної сили, якщо не має хоча б одного майнового розпорядження.

На відміну від українського законодавства, французьке законодавство надає заповідачу ширше коло можливостей викладення немайнових розпоряджень. Так, зокрема, таких розпоряджень щодо зазначення способу та місця поховання тощо французький заповіт може містити визнання позашлюбної дитини за умови: якщо воно посвідчено нотаріально; один із переживших батьків неповнолітнього може обрати опікуна. У Франції вони абсолютно незалежні від майнових і є самодостатніми для того, щоб скласти зміст заповіту, тоді як в Україні заповіт не набуває юридичної сили, якщо він містить виключно немайнові розпорядження без їх зв'язку хоча б з одним розпорядженням майнового характеру [16].

Висновки. У вітчизняній цивілістиці висловлюються думки про необхідність розширення прав заповідача в цій сфері, що виправдано в деяких ситуаціях. За Цивільним кодексом Франції немайнові розпорядження заповідача цілком самостійні і можуть становити єдиний зміст заповіту. У Цивільному кодексі України це питання не врегульоване, проте варто передбачити, що «зміст заповіту може вичерпуватися заповідальним покладанням немайнового характеру, якщо предмет такого покладання не потребує витрат або стосується призначення опікуна».

Як вже наголошувалось, таке зобов'язання, як будівництво пам'ятника або проведення панатихиди, вимагає певних витрат, а тому, гарантуючи права спадкоємців, варто підкреслити, що зобов'язання, яке містить лише немайнові зобов'язання, не пов'язані принаймні з одним майновим, не можуть існувати самостійно, за винятком тих зобов'язань, які не потребують витрат (наприклад, розвіяння праху над річкою) або стосуються призначення опікуна, оскільки таке призначення нерідко поєднується із захистом майнових прав та інтересів дітей.

Kiryk A. Guarantees of the rights of heirs in the imposition of non-material obligations on them by will

The article examines the issue of assigning non-property obligations to testamentary heirs. Inheritance relations, for the most part, are property relations carried out by heirs through the performance of rights and obligations in respect of material assets left by the testator (apartments, land, cars, etc.). However, the civil legislation of Ukraine provides for a rule on the imposition of non-material obligations on

the heirs. Since, according to the Civil Code of Ukraine, the inheritance consists only of property obligations, the testator, being deprived of the opportunity to transfer personal non-property rights and obligations to the heirs, has the right to oblige the heirs to perform non-property actions.

It was found that the Laws of the XII Tables contained provisions that in the event of his death, the testator may dispose of non-property rights. In this context, it should be recognized that the views of those authors who believe that a will is not only a disposition of property, but also a disposition of other tangible or intangible benefits in the event of death, are successful.

It has been established that the imposition of non-material duties to perform certain actions aimed at achieving a socially useful goal are separate testamentary dispositions. The classification of liabilities aimed at achieving a socially useful goal on property and non-property is substantiated. The definition of the concept of "socially useful activity" is offered.

It is determined that posthumous orders of a non-property nature are of a mixed, property-non-property nature.

It is established that the guarantee of the rights of heirs who are obliged to perform certain actions of a non-material nature is that the cost of these obligations should not exceed the value of the inherited property, and therefore the will will not have legal force if it does not have at least one property order.

Key words: duties of a non-material nature, testamentary assignment, guarantees of the rights of heirs, heir, testator.

Література:

1. Leges XII tabularum in: Fontes iuris Romani antiqui / ed. Georg Bruns et Otto Gradenwitz. URL: http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lsante05/LegesXII/leg_ta00.html.
2. Цивільний кодекс України від 01.01.2019 р. № 435-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>
4. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text><https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>
5. Цивільний кодекс України від 18 червня 1963 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1963. № 30. Ст. 463
6. Пучкова И.А. Гражданский кодекс Украины : науч.-практ. comment. Харьков, 1999. 848 с.
7. Садихова Л. Спадкування за заповітом. *Мала енциклопедія нотаріуса (комплект)*. 2009. № 2. С. 145–166.
8. Васильченко В.В. Коментар Книги шостої Цивільного кодексу України «Спадкове право». *Довідник нотаріуса*. 2006. № 1. С. 4–96.
9. Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному праву. Москва : Статут, 1997. 567 с.
10. Ігнатенко В. Заповідальний відказ і заповідальне покладення як види позадоговірних зобов'язань. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 6. С. 17–22.
11. Заїка Ю.О. Спадкове право : навч. посібник / Ю.О. Заїка, С.О. Рябоконт. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 352 с.
12. Васильченко В.В. Коментар Книги шостої Цивільного кодексу України «Спадкове право». *Довідник нотаріуса*. 2006. № 1. С. 4–5.
13. Про поховання та похоронну справу : Закон України від 10 липня 2003 р. № 1102-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15#Text>
14. Re JS (Disposal of Body) [2016] EWHC 2859 (Fam). URL: <https://www.familylawweek.co.uk/site.aspx?i=ed168052>
15. What's That Up in the Sky? Human Remains (and Other Stuff) By Gwynedd Stuart. December 3, 2018. URL: <https://www.lamag.com/citythinkblog/elysium-space-shooting-star/>
16. Гонгало Ю.Б. Завещательное распоряжение в российском и французском праве: сравнительно-правовой анализ содержательных аспектов. *Закон*. 2007. № 4. С. 188–192.